

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 12, Sayı 2
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

Anneler Ne Yapar, Kızları Ne İster? İki Nesil Kadın Anlatılarında Bir Gecekondu Mahallesi

Leyla Bektaş Ata

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 20 Aralık 2020

Yazı Gönderim Tarihi: 09.10.2019

Yazı Kabul Tarihi: 24.11.2020

Bu makaleyi alıntılar için: Leyla Bektaş Ata, “**Anneler Ne Yapar, Kızları Ne İster? İki Nesil Kadın Anlatılarında Bir Gecekondu Mahallesi**” *Fe Dergi* 12, no. 2 (2020), 74-87.

URL: http://cins.ankara.edu.tr/24_6.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

Anneler Ne Yapar, Kızları Ne İster? İki Nesil Kadın Anlatılarında Bir Gecekondu Mahallesi*

Leyla Bektaş Ata*

Kentin çeperlerinde yaşamlarını sürdüren kent yoksullarının gündeliğine odaklanan bu araştırma, kent politikalarının ev ve mahalle düzlemindeki tezahürünü anlamaya çalışır. İzmir'in gecekondu mahallelerinden Limontepe'de yaşayan kadınların kentsel dönüşüm süreci eşiğinde ev, mahalle ve kent deneyimini inceler. Kendi çocukluğumun da geçtiği bölgede yürüttüğüm araştırma, mahallede yaşayan iki nesil kadının hayat anlatılarına dayanır. Mahallelinin göç hikâyelerini, mahalle kurulumunu, komşular arasında geliştirilen ilişkileri, Limontepe'de olma hâlinin kentle kurdukları ilişkideki yerini, bu bölgenin hayat anlatılarındaki ağırlığını anlamaya çalışır. Meseleye kuşaklar üzerinden bakarak mekân deneyimindeki süreklilik ve kopuşların izini sürmeye olanak tanır. Mahalleli kadınların evlerinden kent hayatına uzanan mekânda nasıl aksiyon aldıklarını, özel ve kamusal mekân kullanım biçimlerini ve gündelik hayatlarındaki yerini, birbirleri ve mekânla nasıl ilişkilendiklerini anlamaya çalışan araştırma, bir gecekondu mahallesi hikâyesi anlatır. Bu hikâye, birinci kuşak kadınların mahalle ortamında geliştirdiği motivasyon ve bunun ikinci kuşak kadınlardaki tezahürü üzerine inşa edilirken, iki kapsamlı soruya yanıt arar: Bunlardan birincisi, mahallenin kuruluşundan bu yana birinci kuşak kadınlar ne tür sorumluluklar üstlenmiş, nasıl bir mücadele yürütmüştür? İkincisi ise, üzerine büyük emek verilen, büyütülüp yetiştirilen ikinci kuşak kadınların kendilerinin de parçası olduğu mahalle hayatından beklentileriyle elde ettikleri arasında nasıl bir ilişki vardır ve bugünün kent mekânına bu mahalleden atılmanın olanak ve kısıtlılıkları nelerdir? Özetlemek gerekirse: (Bütün bu süreçte) anneler ne yapar, kızları ne ister?

Anahtar Kelimeler: kadın anlatıları, gecekondu mahallesi, kent yoksulu, etnografi, Limontepe

What do mothers do, what do their daughters want? A squatter (gecekondu) neighborhood through the female narratives of two generations

This research focuses on the daily lives of the urban poor who live on the periphery of the city and tries to understand the manifestation of urban policies on home and neighborhood levels. It examines the home, neighborhood and city experiences of women living in Limontepe, one of the squatter (gecekondu) districts of Izmir, on the edge of urban transformation. The research I conducted in the region, where I also lived my own childhood, is based on the narratives of life that belong to two generations of women living in the neighborhood. It tries to understand the importance of the migration stories of the neighborhood residents, the establishment of the neighborhood, the relations developed among the neighbors, the place of being in Limontepe in the relationship they established with the city, on this region's narratives of life. By looking at the issue through generations, it allows to trace the continuities and separations in the experience of space. The research, which tries to understand how local women act in the space extending from their homes to urban life, their usage of private and public spaces in their daily lives, and how they relate to each other and to the space, tells the story of a squatter neighborhood. While this story builds on the motivation developed by the first-generation women in the neighborhood and its manifestation on the second-generation women, it seeks answers to two comprehensive questions: First of all, what kind of responsibilities has the first-generation women undertaken since the establishment of the neighborhood and what kind of struggle have they carried out? Secondly, considering the second-generation women who have been brought up and raised with great efforts, what is the relationship between their expectations and what they got from the neighborhood life they are a part of, as well as, what are the possibilities and limitations of starting life in today's urban space from this neighborhood? To summarize: What do mothers do (during this process) and what do their daughters want?

*Bu makale 2017 yılında Sabancı Üniversitesi SU Gender tarafından verilen Dicle Koğacıoğlu Makale Ödülü'nde birinciliğe layık görülmüştür.

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Hizmetler (İngilizce) Bölümü, [orcid: 0000-0002-7929-2469](https://orcid.org/0000-0002-7929-2469), leylabektas@gmail.com, lbektas@gelisim.edu.tr, Yazı Gönderim Tarihi: 09.10.2019, Yazı Kabul Tarihi: 24.11.2020

Keywords: women narratives, squatter, urban poor, ethnography, Limontepe

Giriş

Kentin çeperinde, bir gecekondu mahallesinde yaşayan iki kuşak kadının hayat anlatılarını incelediğim bu araştırmada, kadınların evlerinden mahallelerine, oradan kente uzanan mekânsal pratiklerini değerlendirerek gecekondu kadını ve kız çocuğu olmanın katmanlarını görünür kılmaya çalışacağım. 1980'lerde, henüz 20'li yaşlarının başında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden göç ederek İzmir'in Karabağlar ilçesine bağlı Limontepe mahallesine yerleşen ve buranın kurucuları arasında yer alan ve bu sebeple benim birinci kuşak olarak adlandırdığım kadınlarla onların kızları olan ikinci kuşağın mekânı (yeniden) üretme pratikleri üzerinde duracağım. İki kuşağın dayanışma pratiklerini, gözetim ve baskı mekanizmalarını değerlendirme biçimlerini, kurumsal eğitim ve evliliğe yükledikleri anlamlar gibi gündelik hayatın farklı veçhelerine dair taşıdıkları tutumlarda benzerlik ve farklılıkların izini süreceğim.

Türkiye'de özellikle 2000'li yıllardan itibaren kentsel dönüşüm projeleriyle daha fazla gündeme yerleşen gecekondu mahallelerinin gündelik hayatına yakından bakmaya olanak tanıyan bu araştırmayla, makro politikalara mevzu bahis olanların mikro pratiklerini inceleyeceğim. Bir mahallenin kurulumundan dönüşüm bölgesi ilân edildiği bugünlerine gelene dek gündeliğinde süregidenlerin izini, kadın deneyimi üzerinden ele almaya çalışacağım. Benim de çocukluk mahallem olan Limontepe'yle araştırmacı sıfatıyla ilişkilenecek, kendi yaşam deneyimimi de araştırmamın bir parçası haline getirmemi mümkün kıldı. Bunun yanı sıra, mekânın görünmeyen/paylaşılmayan dinamiklerine daha fazla yaklaşmama, *dışarıdakine* açılmama ihtimali taşıyan anlatıların dillendirilmesine, aşına olmayan için görünmeyeni su yüzüne çıkarmama imkân verdi. Toplumsal olarak görünmez kılınan kadın varoluşunun değişik alanlarını bilimsel analiz için günyüzüne çıkarırken Maria Mies'in (1996, 51-60) önerdiği gibi, kendimi de bu sürece dahil edeceğim ve yaşam öyküleri üzerinden "yalnızca kadınların kendi kaderlerine ilişkin olmay[an] sınıf ve benzeri toplumsal ilişkiler[i]" tartışacağım. Kişisel tarihi, bir bütün olarak Limontepe'nin toplumsal tarihine bağlamayı amaçladığım bu araştırmada, "tek tek kadınların tarihleri üzerinde düşün[erek] ve onlara sahip çık[arak], 1980'lerden bugüne toplumsal tarih üzerine feminist açıdan düşünme[ye]" çalışacağım (Mies 1996, 61).

Mikro bir düzlemden temellenirken kent çalışmaları, gündelik hayat, yoksulluk çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmalarından beslenerek disiplinlerarası bir yapı kazanan bu araştırmada, mahalleli kadınları; evleri, mahalleleri, komşuları ve kentleriyle ilişkilenecek biçimleri ve gündelik pratikleriyle bu politikalara etki eden, eyleyen failer olarak ele alıyorum. İki nesil kadın deneyim ve anlatıları üzerinden ilerlemek, makro politikalarla mücadele ederken evini, mahallesini kuran, çocuklarını yetiştiren birinci kuşak ve onların kızı olan ikinci kuşak kadınların mekânla ve birbirleriyle ilişkilerini incelememi, toplumsal yapıya dair anlatılarındaki süreklilik ve kırılmaların izini sürmemi olanaklı kıldı. Kadınların ev ve aile hayatlarında yaşadıkları kısıtlayıcı pratikleri ele almamı, kamusal ve özel mekânın sınırlarını incelememi sağladı (Tuncer, 2015). Bu esnada, "anneler ne yapar, kızları ne ister", sorusunun peşinden gitmek, gecekondu mahallesinde anneleri tarafından üretilen emek yoğun pratiklerle yetiştirilen kızların mahalle sınırlarından sosyal, ekonomik ve kültürel olarak kent hayatına katılımındaki payını açığa çıkarmamı mümkün kıldı. Metin kapsamında, araştırma sahası olan Limontepe'nin tarihsel sürecini ele aldıktan sonra araştırma yöntemini tartışacak ve araştırmacıların demografik özelliklerini paylaşacağım. Ardından mekânın inşa ve anlatısına birinci kuşak kadın deneyimi üzerinden odaklanacağım. Kamusal ve özel mekânların düzenlenme ve kullanma pratiklerinde kadın hareketliliğinin izini, kuşaklar üzerinden beliren farklılıklarda süreceğim.

Araştırma sahası

Limontepe'yi bir gecekondu mahallesi olarak ortaya çıkaran etmenler, Türkiye'deki gecekondulaşma pratikleriyle benzer gerekçelere sahiptir. 1950'lerden itibaren tarım alanlarının piyasa koşullarına uyumlaştırılmaya başlanması ve ileri teknoloji ürünlerinin tarımsal üretimde kullanımıyla kırsal bölgelerde işgücüne ihtiyacın azalması ve kentlerde endüstri bölgelerinin artan işgücü arzı, milyonlarca insanın köylerden kentlere göç etmesine sebep olur (Erman, 2001). Kentlerde yoğunlaşan işçi sınıfının barınması için uygun konut stokunun bulunmaması, yerleşme politikalarının yetersizliği, ucuz emek arzı gibi gerekçeler kısa sürede özellikle Ankara, İstanbul ve İzmir'de kamu arazisi üzerine gecekondu inşa edilerek mahalleler kurulmasını beraberinde getirir. Genç erkeklerin bireysel olarak kente gelmesiyle başlayan süreç, zamanla ailelerinin ve köydeki diğer yakınlarının da katılımıyla nüfusu hızla artan gecekondu mahallelerini ortaya çıkarır (Erman,

2001). Bu mahallelerden biri olan Limontepe, İç Ege, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu gibi farklı coğrafyalardan, farklı inanç ve etnik kimliklerden gelen göçmenler tarafından, İzmir'in merkez ilçesi Konak'a yedi kilometre uzaklıkta, ilk yerleşimcilerin ifadeleriyle "ağaçlık", "ormanlık" bir alan üzerine kurulur. Bir süre Eskiizmir'de yer alan Umut Mahallesi'ne ve Yeşilyurt'ta bulunan Vatan Mahallesi'ne bağlı kalan Limontepe'ye 17 Temmuz 1979'da yeterli nüfusa eriştiği için mahalle statüsü verilir.¹ Zamanla nüfusu artınca bugünkü dört mahalleli yapısına kavuşan Limontepe (semti), 2012 yılında kentsel dönüşüm bölgesi ilan edilir. Resmî anlaşma sağlanamadığından bölgenin geleceğiyle ilgili belirsizlik 2020 yılının ikinci yarısında hâlâ devam eder.

Araştırma yöntemi ve görüşmecilerin demografik özellikleri

Mekân deneyimine odaklandığım bu çalışmada, mekânda örtük olan kodları, mahalleli kadınların anlatısı üzerinden açığa çıkardım. İnsanın bedeniyle mekâna verdiği koordinat ve işaretleri, "sırf öznel oldukları için daha az gerçek" kabul etmediğim araştırmada, "hafıza ve çağrışımın sayısız ... iplikleri"ni çağırarak mekân deneyimini (Pollan 2015, 239) anlamayı amaçladım. "[Z]ihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağla[yan]" (Lefebvre 2014, 25) mekânı kuran anlatıların peşine düşerken etnografik yöntemden yararlandım ve etnografi aracılığıyla hayat anlatılarını, bugünün zeminine oturtmaya çalıştım.

İnsan topluluklarının gündelik yaşam alanları içerisinde ele alınması, belirli bir sosyal düzene dahil olan araştırmacının bu düzende yaşayan insanları tanımaya çalışması, gündelik rutin içine girerek buradaki insanlarla birebir ilişki geliştirmesi yoluyla gerçekleşen etnografik yöntem (Emerson, Fretz ve Shaw 2008, 1), yerelin perspektifini ortaya çıkarmaya çalışır. İnsanların hayatlarında kendileri için anlamlı olanlara kendi ifadeleriyle erişmeye, büyük oranda kültürel olarak belirlenen insan davranışlarının fotoğrafını çekebilme de imkân sağlar (Machin 2002, 1). "[G]enel teorilerin kapsayıcılığının sınırlı olduğu ve esas yapılması gerekenin, ele alınan toplumsal bağlama özgü teori üretme çabası olması gerektiği[ni]" (Işık ve Pınarcıoğlu 2015) kabul ettiğimden, böyle bir üretimin bölgede yaşayanların anlatıları aracılığıyla mümkün kılınacağı kanaatindeyim.

Anlatı, bu çalışma kapsamında mahalleli kadınların ev, mahalle ve kent deneyimlerine görünürlük kazandırmaya olanak sağlar. Joan W. Scott (2013, 149), farklı bir grubun deneyimlerini görünür kılmak için söylem aracılığıyla özneleri konumlandırarak ve öznelerin deneyimlerini üreten tarihsel süreçlere bakmak gerektiğini hatırlatır: "Deneyime sahip olanlar, bireyler değil; deneyim aracılığıyla kurulan öznelerdir. Deneyim üzerine bu şekilde düşünmek deneyimi tarihselleştirmek kadar ürettiği kimlikleri de tarihselleştirmek demektir." Bölgenin özneleri aracılığıyla kurulduğu dönemden bugüne uzanan, mekâna olduğu kadar zamana da odaklanan çalışmada, yeni tarih çalışmaları öne çıkan deneyim kavramı ve bu kavramın sonucunda bireyin failiği merkeze alınır (Johnson'dan aktaran Turner 2016, 216). Bu çalışma 2017 yılının Ocak – Eylül aylarında, doktora tez araştırmam kapsamında görüştüğüm, aşağıdaki tabloda demografik özellikleri yer alan onu birinci kuşaktan, yedisi ikinci kuşaktan toplam on yedi kadının anlatılarına dayanır. Kadınlarla evlerinde görüştim ve bu vesileyle evlerini nasıl düzenledikleri ve kullandıklarını, özel alana nasıl müdahale ettiklerini de anlamaya çalıştım. İlk görüşmecilere mahalleden tanıdığım ve bağlantıda olduğum kaynak kişiler aracılığıyla eriştim ve kartopu örneklem tekniğinden yararlanarak diğer kadınlara ulaştım. Kadınları kendi seçtikleri isimlerle adlandırdım.

Daha önce yaşam deneyimim olan bir bölgeye araştırmacı olarak katıldığım saha süreci, benim de çocukluğumu, annemle ve onun yaş grubu olan birinci kuşak kadınlarla ilişkiyi, ikinci kuşakla geliştirdiğimiz benzer pratikleri ve komşuluğun farklı katmanlarını irdelememi mümkün kıldı. Kendi deneyimimi de araştırma için incelememi ve kendi kişisel tarihime odaklanmamı beraberinde getirdi. Kendimi de içine dahil ettiğim bir mekânın toplumsal tarihine kuşakların deneyimi üzerinden odaklanmak, nelerin öznel nelerin kamusal bilgi için anlamlı olduğunu ayırt etmeyi güçleştirse de bunların birbirinden keskin biçimde ayrılmadığını, toplumsal anlatıların özyaşamöykülerinden devşirildikçe daha katmanlı olabileceğini fark ettim (Sahadaki karşılaşmalarımı ve kendi pozisyonumu incelediğim metne erişmek için bkz. Yazar 2020).

Adı	Yaşı	Doğum Yeri	Eğitim	Evlenme Şekli (Görücü usulü – G; kendi isteğiyle – K), Yaşı	Göç Gerekçesi
Güllü	55	Erzurum	İlkokul	K, 20	Eşinin sağlık sorunları
Sadegül	45	Erzurum	İlkokul	K, 18	Eşi İzmir'e daha önce göç etmiş
Gonca	57	Çorum	İlkokul	G, 18	Geçim sıkıntısı
Sultan	50	Afyon	İlkokul	G, 19	Sosyal güvence
Buket	51	Malatya	İlkokul	G, 22	Aileyle geçinememek
Ayfer	51	Erzurum	İlkokul	K, 18	Kalabalık aile
Besra	58	Erzurum	İlkokul	G, 17	Ailenin iflas etmesi
Nergis	49	Amasya	İlkokul	G, 16	Sosyal güvence, kalabalık aile
Neşe	50	Antalya	İlkokul	G, 22	Sosyal güvence
Gülây	65	Kahramanmaraş	Eğitim almamış	G, 15	Çocuklar için iş

Adı	Yaşı	Doğum Yeri	Eğitim	Medeni Durumu (Bekar – B; Evli – E; Nişanlı – N), Evlenme Yaşı, Çocuk Sayısı	Mesleği
Ayten	41	Erzurum	İlkokul	E; 17 (2 çocuk)	Düzensiz ve sigortasız çalışan gündelikçi
Defne	25	İzmir	Meslek yüksekokulu (Çocuk gelişimi)	E; 23	Çalıştığı vakıf üniversitesi kapatıldığı için işsiz
Sinem	22	İzmir	Meslek yüksekokulu (Grafik)	N	Çalışmıyor, kardeşlerine bakıyor
Fatma	32	Amasya	İlkokul	E (2 çocuk)	Ev kadını
Derya	39	Amasya	İlkokul	E; 23 (2 çocuk)	Ev kadını

Karakız**	23	İzmir	Meslek Lisesi (Muhasebe)	B	Muhasebeci
Yüstra	18	İzmir	Meslek lisesine devam (Bilişim)	B	Öğrenci

* Kendilerinin ya da eşlerinin ailesine ait evin bir katında yaşıyor

** Tek üçüncü kuşak sakin, kendinden önceki iki kuşak da erken yaşta evlilik yapıp çocuk sahibi olduklarından diğer ikinci kuşaklarla aynı yaş aralığında

Mekânın inşası ve anlatısı

Limontepe'ye, birkaç günden birkaç aya uzanan kısa zaman dilimlerinde inşa edilen evler, aile fertlerinin inşasında rol aldığı, akrabaların da yardıma çağrıldığı bir sürecin ürünüdür: “Bir elimde buz, bir elimde [çocuk], bir elimde yiyecek vardı. Pazar günü temel yapmaya geliyorlardı. Kumu ben taşıyordum” (Güllü). İlhan Tekeli'nin “bireysel gecekodu üretimi” olarak adlandırdığı bu konut biçiminde usta emeğinin yeri başlarda çok yüksek değilken, gecekodu kurumsal statü kazandıkça payı yükselir. Bununla birlikte “hünersiz emek gereksinimi” için her zaman aile bireylerinden yararlanılır (Tekeli 2011, 201). Kadınlar bu sürecin baş aktörü olur: “... iki usta tuttuk. Ben amele oldum. Kum taşıdık, çimento taşıdık. ... Banyo mutfak falan yok. Artık bir oda bir salon içinde banyo da orada mutfak da öyle idare ettik” (Besra).

Ekonomik imkânlar elverdikçe tuvalet ve banyo evin içine alınır, mutfak ayrı bir bölüm haline gelir ve mümkünse yeni oda(lar) eklenir. Ancak evin inşa edilmesi kendi başına yeterli değildir. Elektrik, suyu olmayan evler ve altyapı sorunları içerisinde mahalle için mücadele devam eder. İlk evler, 1980'lerde peş peşe çıkarılan imar aflarından yararlanarak elektrik ve suyunu bağlatabilmişken, diğerleri uzunca bir süre beklemek zorunda kalır. Bu esnada elektrik olan bir kişinin altı ya da yedi eve birden elektrik verebildiği dayanışma örneklerine şahit olabildiğimiz gibi, “Sabah oluyordu bakıyorduk elektrikli kesmiş. Gündüz elektrikli yakarsan çok gelir fatura!” (Sadegül) diye verdiği elektrikliğin ya da suyun miktarını kontrol altında tutmaya çalışanlara dair anlatılarla da karşılaşılır. Yokluğunda kadınların daha büyük sorunlarla baş etmek zorunda kaldığı su, mahalleye yıllarca tankerlerle verilir. Özellikle dere yatağının hemen çevresinde oturanlar için çoğunlukla düzensiz aralıklarla gelen tankere erişebilmek daha zor olur. Sadegül'ün susuzluğa ilişkin hatırladığı aşağıdaki olay, o dönemde özellikle kadınların ne tür yoksunluklarla baş etmeye çalıştıklarını gösteren güçlü bir örnektir:

Ertesi sabah arife ama suyumuz yok. Allah'ım gece saat üç, baktık bir feryat, bir figan! Aşağıya bağıyor. Diyor ki, Cemal'in karısına da söyleyin varili doldursun. ... Varil de nasıl biliyor musun? Çimento atmışız, Allah inandırın küflenmiş. Sırf küf. Ama biz o küflü varilde banyomuzu yapıyoruz, yeri geliyor kabımızı kacağımızı yıkıyoruz, ama o suyu bile bulamıyoruz. ... Yemin billah yüz sene de geçse o sevinci hiçbir şey tattıramaz bana. Ben dünyayı başılasalar belki bana o kadar mutlu olmam (Sadegül).

Susuzluğa dair anlatıların tümünde büyük bir mahrumiyet, kadınlar üzerinde daha büyük iş yükü ve alternatifler üzerine kafa yorma karşımıza çıkar. Bahçe sulama, balkon yıkama için derenin belli bir noktasından çıkan suyu kovalarla taşımak, “camilerden su çekmek”, geliştirilen emek yoğun pratikler arasındadır. Kadınların anlatılarında geçmişle bugün arasında mekik dokuma, kıyaslama yapma ve her seferinde mevcut an'a, geçmiş karşısında şükretme eğilimi vardır. Köyün yokluğundan kente gelme, kiracılıktan kendi evine geçiş, aflarla tapuya kavuşma, suyu, elektrikli, telefonu bağlatmaya dek, bir anlamda sıfır noktasından başlanan bu yolculuğun her adımı mutluluk verici bir gelişme olarak değerlendirilir: “Yani şu anda ben her zaman kocama diyorum şu anda belki zengin değiliz ama şu anda hayatımız çok lüks. Önceden su bulamıyorduk” (Sadegül).

Kadınların anlatıları, ritüelleri ve hatırlayışları yoluyla anlam kazanan mekânlar (Mills 2014, 244), hafızanın inşa edilmesine aracılık eden, hafızanın üzerinde inşa edildiği toplumsal düzlemlerdir. Bu sebeple, hafıza ve anlatı “[b]izi biz yapan, kimliğimizi oluşturan toplumsal ilişkileri tahayyül etme, anlatma ve uygulama şekillerimiz özel yerlerde/mekânlarda gerçekleşir” (2014, 293). Bu yerlerin en küçük ve kısmen kapalı birimi evden, kente uzanan yelpaze, özelden kamusal sosyo-mekânsal ilişkilerimizi inşa ettiğimiz düzlemlerdir. Birinci kuşak kadınların anlatıları büyük oranda evin çeperlerinde ve mahallede seyredir. Geçim sıkıntısının somutlandığı mahalle, olumsuz koşullarına rağmen kadere isyan edilen bir yer değil, şu an sahip olunanlara şükredilen bir mekândır. Kent yoksulları, hayatlarındaki mevcut koşulları, göçle geldikleri mahallede hiçbir

altyapı olmamasına ve hayatlarının önemli bir bölümünde bunun mücadelesini vermiş olmalarına rağmen geçmişlerine, köy şartlarına, onları göçe iten ortama tercih ederler (Bayat 2008, 65-66). Göç; Türkiye'nin farklı bölgelerindeki köylerde doğdukları andan itibaren yaşadıkları emek yoğun bir hayattan, yoksulluktan, geniş aile fertlerinin üzerlerinde kurduğu hiyerarşiden uzak bir yaşama da kapı aralar. Bu gerekçeler, tüm yoksulluk ve yoksunluk anlatıları karşısında mutlu bir mahalle resmetmelerini beraberinde getirir: "Burası anlatılacak yer. Macera, gençlik, iyilik, kötülük" (Güllü).

Yoksulluğun gündelik hayata etkisini, nasıl yaşandığını anlayabilmek için haneye bakmak, mağduriyetin boyutunu anlamamızı sağladığı gibi insanların bu koşullarla baş edebilmek için ne tür yollar ürettiğini görmeye de imkân tanır. Mücadele stratejilerini yok saymak, yoksulluğun, insanların hayatının yegâne belirleyicisi olduğunu kabul ederek, yoksul insanların geliştirdiği pratikleri görmezden gelmeyi beraberinde getirir (de la Rocha'dan aktaran Snel ve Staring 2001, 10). Birinci kuşak kadınlar, çocukları için düzenli bakım alabilecekleri kurumların eksikliği tam zamanlı bir işte çalışmalarının ve formel istihdam olanaklarından yararlanmalarının önüne geçince kısa dönemli/mevsimlik işlere yönelirler. Bu süreçte komşuluk ilişkileri stratejik bir önem taşır. Çocuklar, komşulara ya da evin büyük kız çocuğuna emanet edilir. Çoğunlukla incir ve tütün fabrikalarında uzun saatler sosyal güvencesiz olarak çalışırlar: "... günde 13 saat. Sigorta göstermemiş. Girişte kağıtları alıyorlar. Ama [sigorta] gün[ü] yok. Ayağın banda sıkışınca giriş yapıyorlar hemen" (Güllü).

Komşuluk ilişkilerinden temellenen bir başka mücadele stratejisi ev içi enformel emek üretiminde görünür. İmece usulü yapılan işlerin yanı sıra birlikte ayakkabı dikimine yönelen kadınların gündelik hayatı, on yıllarca bu emek yoğun uğraş etrafında şekillenir: "Bizim evin temelinde sarımsak soyuyorduk. ... Bir ara kazak ördük ayakkabıdan önce. ... Ondan sonra ayakkabı dikmeye başladık ki hayatımızın maksadı başlamıştı zaten" (Sadegül). *Hayatın maksadı* olarak tanımlanan ayakkabı dikimi, mahallede birkaç kişinin aracılığıyla yürütülen ve belli süre zarfında dikilip teslim edilmesi gereken, bir çift ayakkabı dikim bedelinin çoğunlukla bir ekmek fiyatına karşılık gelmediği enformel iştir. Şimdilerde sayılı birkaç kişi tarafından sürdürülen ayakkabı dikimi, düşük bedeline karşın uzun yıllar mahalleli için önemli bir geçim kaynağı olur. Bu süreçte, kadınlar kendi hayatlarından feragat eder, kent hayatına katılmanın olanaklarından yararlanamazlar:

Önceden ayakkabıdan nerde fırsat bulduk nerde gidelim. Şimdi şimdi gidiyoruz. Nerde gidecektik. Ayakkabıdan fırsat bulup da. Affedersin tuvalete gidemiyorduk ayakkabı kalacak diye. Bir bakkala gidiyorduk korkuyorduk ayakkabı yetişmeyecek diye. Pazara koşu koşu git, koşu koşu geri gel. Hayat öyle geçti (Ayfer).

Heidi Wedel, İstanbul'daki gecekondu mahallelerinde sürdürdüğü alan çalışmasında kadınların eve iş almayı, iş olarak değerlendirmedeğini, yaptıkları üretimin değersiz görüldüğünü saptarken (2013, 111), mahallede bunun tersi bir durum söz konusudur. Kadınlar kocalarınınkine eş düzeyde çalıştıklarını, evin her yerinde emekleri olduğunu dile getirir: "Evimi on katlı binaya vermem çünkü ben yapmışımdır eşim yapmıştır. Benim eşim yapmak için belki ayanla simit yedi ben ateşte ekmeğimi yaptım yedim" (Sadegül).

Kadınların, çoğunlukla mahalle sınırları içerisinde yoksullukla mücadele etmelerinde, dışarı çıkmanın gerektirdiği maddi kaynaklara sahip olmamaları etkindir. Mahalle dışına çıkmak için geçerli bir sebep gerekir ve yalnızca farklı muhitleri ya da kentte görülecek önemli yerleri ziyaret etmek bir lüktür (Wedel 2013, 109): "Başka öyle gidip kaldığım bir yer olmadı. Hani eşimle tatile gidiyorum, yokkk! Öyle bir lüksümüz olmadı. Sinemaya gideyim lüksüm olmadı" (Ayten). Bu sebeple, kadınlar kentle çok sınırlı karşılaşmalar yaşar ve kentin önemli/bilindik birçok bölgesini on yıllardır ziyaret edemez: "Düşün yani 25 sene İzmir'de otur ama sen Kemeraltı'nı tanıma, sen Konak'ı tanıma. Bu da bir anneye bir fedakârlık!" (Sadegül).

Mekânın özeli ve kamusalı arasında: Kullanım, aidiyet, sahiplik

Kadınların mekânı kurma ve kullanma pratiklerine yakından bakmak, mekâna sinen toplumsal cinsiyet ilişkilerini açığa kavuşturmaya olanak sağlayacaktır. Bunu kuşaklar üzerinden ele almak ise, bu ilişkilerdeki süreklilik ve kırılmaları takip edebilmeyi mümkün kılacaktır. Bu bölüm, kendine ait odadan ve/ya da evden kente uzanan mekânın fiziksel düzleminden temellenirken mekân üzerinden kurulan aidiyeti, kamusallığın inşasında önemli bir pay tutan mülk sahipliğini ve özel mekânın sınırlarından dışarı çıkabilmenin kurumsal olanaklarını tartışmaya açan iki alt kısımdan oluşur.

Evden kente hareketlilik ve mahalle baskısı

Özel ve kamusal arasındaki ayırım, mekân içerisinde seyreden gündelik hayat rutinlerini ve birey ile toplum, kendi ile öteki arasındaki ilişkileri belirler (Madanipour 2003, 2). Mahallelilerin mekân kullanımlarında yaptıkları (ya da yapmadıkları) bu ayırım, ev kullanımından sokaktaki hareket alanına dek pek çok durumu belirleyen toplumsal cinsiyet kodlarına dair nüveler içerir. Büyük kısmı bir ya da iki oda ve bir salondan oluşan evlerde özel-kamusal mekânlar geçişken bir yapıya sahiptir. Çocukların tümü aynı odada ya da salonda uyur, ödevlerini yapar, masaüstü bilgisayar ebeveyn yatak odasına kurulabilir; imkânlar elvermediği için *kendine ait oda* çoğunlukla lükstür. Özel ve ailenin alan arasındaki sınırın muğlaklaştığı, hane içerisinde sınırlı düzeyde boş mekânın bulunduğu bu evlerde, çoğunlukla “özel hayat için” bir oda yoktur (Bayat 2008, 59-60). İzmir’e göç etmeden önce, birçoğu bir süre eşlerinin aileleriyle birlikte yaşamaya başlayan kadınlar, bu dönemde, bir başkasına ait bir ev düzeni içerisine girerler. “Pişen tencere onun. İçi onun, dışı onun” (Sultan) diyerek mülk sahibi başka fertleri işaret ederler. “Kaynana, kayınbaba, kaynım vardı. Üç kaynım, bir görümcem vardı. Hepimiz bir aradaydık” (Buket) dedikleri köy ortamında, kalabalık aile fertleriyle paylaşılan ortamdan büyük oranda kendilerinin söz sahibi olduğu evlere geçen birinci kuşak kadınların anlatılarında, bu durum bir soruna karşılık gelmezken aynısını ikinci kuşak kadınlar için söylemek mümkün değildir: “Küçükken pek şey değildi de hani büyüyünce insan zorlanıyor. Kendi odası olsun istiyor. Sonuçta arkadaşlarım geliyor bende kalmak istiyorlar. İçimde ukde kalan şey” (Sinem).

İkinci kuşak kadınların anlatıları, benim çocukluğumda ve ilk gençliğimde odayla ve özel mekân ihtiyacıyla kurduğum yakınlığı hatırlatır. Ortaokul çağlarımdayken bir oda, bir salon evimize eklenen odanın benim odam olacağı heyecanımla inşaatın bitimini beklemiş, sonrasında ise bu oda evin salonuna dönüşünce hüsrana uğramıştım. Çoğunlukla evin içerisinde ve çeperinde bulunması beklenen kız çocukları için iç mekânda (evin gündeliğinden/rutininden) bir (kaçış) alan(ı) yaratılabilmek önemlidir. Odamın olmayacağını anladığımda evdeki gardirobun bana ait bölmesine koyduğum kutuya yerleştirdiğim ve yalnızca benim kullandığım (havlu, sabun gibi) malzemeler, kendime ait olanı yaratma çabamın somut adımları olarak değerlendirilebilir. Benzer bir hamle Karakız tarafından da atılır. Annesinin dolabının bir gözünü kendisi için “mümkün olduğunca büyük ayırmaya çalış[ır]”, içerisine yapıştırdığı metal kancalara küpelerini, kolyelerini asmaya çabalar. Bu bölmeler, kendimize ait bir düzen tutturabilmenin sınırlı somut alanlarıdır. Burada yaratmaya çalıştığımız özel mekânın aslında bir tür kurgu olduğunun bilinciyle, hanenin içinin de içine, kutularımızı, bölmelerimizi kurarken kendimizi kuruyor, mekânla ve eşyalarla ayrı bir yaşam biçimi tahayyülünün çeperlerinde turluyorduk: “Onların içini o kadar düzenlemeye çalışıyordum ki onlarla uğraşmak bana çok huzur veriyordu. ... Çünkü kendi düzenini kuruyorsun orada. ... Odanın içinde bir dünya yaratıyorsun kendi kendine” (Karakız).

Benzer şekilde bir oda talebi ikinci kuşak erkeklerden gelmezken kız çocuklarının bu yoksunlukla büyümesi, evin içi ve dışıyla kurdukları ilişkiyle yakından ilgilidir. Erkek çocuklar mahalle ve hatta kent düzleminde serbest bir hareketlilik tuttururken kız çocuklar gözün takip mesafesindedir. Lise eğitimi almak için mahalle sınırları dışına çıktıklarında farklı sınıfsal karşılaşmalar yaşamaya, kendilerinininkine benzer olmayan yaşam biçimleriyle tanışmaya başlarlar. Farklı mekân kullanımı ve ilişki biçimleriyle karşılaşmaları, bir önceki kuşaktan ayrılan talepler geliştirmelerine sebep olur. Başka bir ifadeyle, kent hayatına katılım, mahalle düzlemindeyken dillendirilmeyen farklı taleplerin geliştirilmesini beraberinde getirir.

Kendine ait odadan evin diğer kısımlarına uzanınca, modern ev içi düzenlemesinden bildiğimiz ayırımların buradaki evlerde keskin biçimde işlemediğini görürüz. İmkânların kısıtlılığında devşirilen yaşam biçiminde evin kısımları birinci kuşak kadınlar tarafından özelleştirilmez. Tam da bu sebeple, kendi tercihleriyle salonda yaptığımız görüşmelerde salonlar, çocuklar ve torunların vakit geçirdiği, kaynak kişinin görüşmeye katılabildiği, komşuların teklifsizce dahil olduğu geçiş noktası konumundan dolayı bir tür odak grup görüşmelere dönüştü. Salonlar bu yönüyle evin diğer kısımlarından ayrılan kamusal özellik kazanan, “açık açık bilgi aktarımının mekân[ı]” (Şenol Cantek ve Akşit 2013, 528) haline geldi. Mekânın kullanımı, kimlerin içerilip dışlandığını belirlerken burada kurulan gündelik hayata ilişkin de önemli ipuçları taşır: Birinci kuşak kadınların ihtiyaca yönelik kullanım pratiği kurduğu, bir odayla değil evle aidiyet geliştirdiği, mekânı kurgulama ve kullanma biçimlerinde açığa çıktı.

Kadınların evin bütünüyle geliştirdiği ilişki de kuşaklar üzerinden farklılık gösterir. Birinci nesil kadınları altyapı sorunları ve fiziksel yetersizlikleri olmasına rağmen evlerine bağlayan en önemli motivasyon kiradan kurtulmaktır. Evlerinin mülk konut olması, görüşmeciler için bölgenin zorluklarına ve imkânsızlıklarına göğüs gerebilmeyi mümkün kılar: “Kendi evimiz oluşu. Bir kulübem olsun ya. Biz galiba o hırsla kapıldık” (Güllü). Mülk konut arzusunun temelinde kısıtlı olan imkânları idareli kullanma, konaklamak için bir bedel ödememe ve bütçedeki bu payı diğer ihtiyaçlara üleştirme vardır. Ev sahipliği, hayallerine kavuşmakla tasvir

edilir: “Hatırlıyorum yani bir şey bulmuş gibi en güzel hayalin evin. Kiraya gitmiyorsun kendi evin oluyor. Lüks bir hayat değil de işte muhtaç değildik kimseye, şükür halimize” (Gülay). Bu sahiplenmede evin her noktasında emeklerinin olması belirleyicidir: “Benim evimin her bir kenarında belki benim bir saçım beyazlamıştır. Belki başkaları için gecekondudur, küçüktür, basittir ama her bir şeyinde benim bir emeğim var” (Sadegül).

İkinci nesilden kadınlar ise evleriyle geliştirdikleri/geliştirecekleri aidiyeti *sahiplik* değil, *kullanım değeri* üzerinden kurar. Evin içerisini dilediği gibi düzenleme ve organize etme, aitlik hislerinin gelişmesinde önemli bir etkidir. Bu durumu, evlenene dek kendilerine ait bir odalarının olmaması ve evlerin içinde tamamen kendilerinin söz sahibi olacağı özel mekân yaratamamalarıyla birlikte okumak mümkündür. Bu sebeple, kendilerine ait özel mekâna erişim yollarından biri *evlilik*dir. İki yıl önce evlenen ve aynı mahallede kirada oturan Defne, “Ben mesela kendi evimi çok seviyorum. ... Kendi özelimin olmasını ben hep çok sevmişimdir. Kendime ait bir şeylerin olmasını” derken, bu aidiyeti, “Orayı senin benimsemem... Senin seçmen” diyerek ifade eder. Henüz nişanlanan Sinem ise, evlendiğinde, “Her şeyim tam olsun istiyorum oraya geçmeden. Ufak tefek şeyleri unuturum diye kâğıda yazıyorum, alayım edeyim, diye. Kendi hayalime göre yerleştireyim. Mesela buradan çeyizim gittiği zaman kendim gidip yerleştirmek istiyorum evimi kendi isteğime göre, zevkime göre” derken, bu isteğinin gerekçesini şimdiye dek kendi odasının olmayışı ve kendisinin ev içinde belirleyici bir konum elde edemeyişiyile ilişkilendirir. Henüz 20 yaşındayken evlenen Fatma’nın evlilik kararında, içinde istediği gibi yemek yiyeceği, oturup kalkacağı, vakit geçireceği kendine ait bir ev hayali en önemli bir etkidir. Evlendiğinden bu yana eşinin ağabeyine ait olan bir evde oturan Fatma için bu durum aidiyet hissi geliştirmesinin önüne geçmez.

Evin sınırlarından çıkıp mahalle sokaklarına uzanınca, birinci kuşak kadınların bir araya gelerek birbirlerine yardım ettiği, bilgi alışverişinde bulunduğu ve enformel ağlarını oluşturup sürdürdüğü nispeten kamusal mekânlara adım atarız (Wedel 2013, 113). Sokağı rahat bir şekilde kullanabilmeleri, kadınların mahalle içerisinde hareketli bir gündelik tutturabilmelerinin yolu olurken, mekânsal ve sosyal kaynaklara erişmelerine de ortam yaratır (2013, 226). Mahallelinin özel ev eşyalarının sokaklara taşıdığı, sokakların evin doğal bir uzantısı kabul edildiği, mahalleden olmayan birine nadiren rastlanıldığı (ki çeşitlilik, kamusalığın en önemli kurucu unsurları arasında yer alır) sokakları *yarı-kamusal mekân* olarak adlandırmak daha uygundur. Bunun ardında, birinci kuşağın ilişki biçimine sirayet eden samimiyetin ve mahalleliyi içeren geniş aile tasvirinin etkisi yüksektir: “Öyle apartman gibi müsait misin diyecek şey yok. Çat kapı girebiliyorsun” (Derya) diyerek tarif edilen komşuluk ilişkisi, “maniniz yoksa anneler size gelecek” (Tunç, 2015) anlayışının işaret ettiği apartman hayatından/orta sınıf pratiklerinden ayrılır. Bu durum, birinci kuşak kadınlar için mahallenin en sevdikleri özellikleri arasındadır: “Ben pat diye giderim Ayfer’in evine 1’de giderim, 2’de giderim. Komşuluk var daha burada” (Neşe). Komşuluk ilişkileri hane içi mekân kullanımında sürdürülen geçişliliğin mahalle düzeyine taşınmasının da sağlayıcısıdır. On yıllardır bir arada yaşayan ve bu dönemde birbirlerinin farklı durumlarına tanıklık eden, aralarında güçlü bağlar kuran komşular arasındaki bu ilişki, akrabalık düzleminde tanımlanır. Birinci kuşak tarafından sürdürülen bu ilişki biçimi, komşuların birbirlerinin kusurlarını görmeyebileceği, küskünlüğün geri plana atılabileceği türde ilişkilenebilir. İşaret ederken, farkında olarak ya da olmayarak, özellikle ikinci kuşak kadınlar için gözetim temelli baskının meşrulaştırıldığı bir ortam inşa edilir. Kamusal mekânda olmanın anonimleştiriciliğine mahalle düzleminde rastlanmaz. *Komşuluğun akrabalasma* olarak değerlendirdiğim bu durum, ailenin genişleyerek mahalle sınırlarına dayandığı, mahalleliyi de bu ailenin bir ferdi haline getirerek işler. Özellikle mevsimlik çalışma dönemlerinde çocukların kontrolünün komşulara devri de bu ilişki biçimini pekiştirir. Bu sebeple mahalleli, bu ailenin doğal bir üyesi haline geldiğinden ev içinden alışık olduğumuz kontrol ve gözetim mekanizmalarını sokakta olup biten üzerinde işletmekten beis duymaz.

Birinci kuşak kadınlar arasında çocuklarının güvenliğini sağlayan bu durum, ikinci kuşak kadınlarda emniyet hissi yaratmaz.² Bu durum iki kuşağın mahalle hayatına yüklediği anlamların farklılaşmasına sebep olur. Birinci kuşak kadınların köydeki tanıdık ve akrabalarından uzakta kurdukları ve kendilerini daha özgür olarak addettikleri mahalle hayatı, ikinci kuşakta mahalle baskısı yaratır.³ Kent yaşamının çeşitliliğine ve katılımına açık olmayan muhitlerde egemen norm ve değerlerin sürdürülmesine yönelik geliştirilen baskı mekanizması olarak tanımladığım *mahalle baskısı*, ilgili bölgede marjinal addedilen gruplar üzerinde uygulanır. Kadınlar, farklı etnisite, din ya da mezhep mensupları, başka bir ifadeyle, bir yönleriyle baskın addedilen(ler)in karşısında konumlananlar üzerinde işletilir. Çoğunluğun onayını aldığı için normalleştirilen mevcut yapıyı korumak ve sürdürmek için geliştirilen muhafazakâr bir tutumdur ve çoğunlukla psikolojik baskı unsurlarının devreye sokulmasıyla işletilir: gözetleme, dedikodu, izole etme, yok sayma, ciddiye almama... Huzur, güvenlik ve ahlakın korunması için uzlaşmış bir misyon üstlenen kadınlar, denetim mekanizmasının aktörleri olarak

karşımıza çıkar (Şenol Cantek, Ünlütürk Ulutaş ve Çakmak 2014, 139-140). Bu durum birinci kuşak kadınların erkek iktidarını sorgulayan bir tutum geliştirmekten ziyade, mevcut erkek egemen yapıyı yeniden ürettiklerini gösterir (Erman 2014, 118). Genç kadınların giyimleri üzerinde özellikle mahalle dışına çıkarken gözetim uygulanır ve birinci kuşağın duyduğu rahatsızlık, genç kadınların işiteceği şekilde dillendirilir.

Ben mesela kısa giyinmeyi, açık giyinmeyi seven insanım. Ama buradan çıkarken mesela kendimi yabancı bir insan gibi hissediyordum. Tuhaf tuhaf bakıyorlar. ... Kendi gözümü kapatıyorum etraftaki insanlara. Kendi yolumda ilerliyorum. Hiç kimseyi görmüyorum. <<Görmeye başlasan, dikkat etsen ne göreceğini düşünüyorsun?>> İnsanların bana bakışlarını görüyordum baktığım zaman. Arkamdan konuştuklarını duyuyordum, hissediyordum. ... Bu da açık giyinmeye başladı. Limontepe de iyice sosyete oldu, gibisinden kelimeler duydum birkaç defa (Sinem).

Özel mekânın sınırlarını terk ederek kamusal mekânda boy göstermeyi beraberinde getiren yürüme pratiği, basit bir fiziksel eylem olmanın ötesinde, toplumsal, kuramsal, teknik ve politik bir meseledir. Kişinin nereye ne sıklıkta ve ne kadar hızla yürüdüğü, cinsiyetlendirilmiş iktidar hiyerarşilerine dair içerimde bulunur ve bir mekânda hareketli olmak kadar hareketsizlik de toplumsal ve kültürel olarak inşa edilir (Cresswell ve Uteng 2008, s. 1-2).

İkinci kuşak kadınların birçok gözün takibinde olması, kentte yaşamalarının sağladığı anonimleşmeyi ortadan kaldırır. Öyle ki, “[Dekolte] giyinmem zaten, kendimi bilerek giyiniyorum” ifadeleriyle, bu “bilme”nin altına gömülen kodlara uygun davranmayı seçtiğini (ya da davranmak zorunda olduğunu) belirten Yüsa bile, kent merkezinde bir mahallede yaşasa nelerin değişebileceği sorusuna, “Mesela ben kısa giyerim, buradakiler çok farklı gözle bakar, oradakiler farklı. Buradakiler ‘Aa, bak ne giymiş ne giymiş!’ der. Oradakilerin hiç umurunda olmaz” diyerek yanıt verir. Kendilerinden önce kurulan bu tanışıklık ortamının üzerlerinde yarattığı kısıtlara somut bir duruş geliştiremezler.

Mahallenin “sosyete”den uzak, kendi içerisinde belli normlara göre inşa edilen bir mekân olduğunu, kurduğu baskıyla imleyen birinci kuşak kadınlar, ikinci kuşak kadınların belli taktikler geliştirmelerine yol açarlar. Taktikler, mahalle sakinlerinin büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ya da sessiz kalınarak kabul edilmiş olan ahlaki normlar, gücünün kurduğu düzen karşısında kendine hareket alanı yaratmaya çalışan zayıfın, “çevirdiği dolaplar”dır (de Certeau, 2008, 117). Mekâna gömülü olan stratejinin altını oymaya, iktidar ve denetim biçimlerine karşı koyabilmek için “direniş ya da kaçış yolları” yaratmaya çabalar. İkinci kuşak kadınlar, görmezden-duymazdan gelmek, yok saymak, yanında yedek kıyafet taşıyıp mahalle sınırları dışına çıkınca dilediği gibi giyinmek yoluyla bu taktikleri uygulurlar: “Yanımda yedek kıyafet oluyordu (Gülüyor). Mesela kısa tulum giyiyordum daha sonra değiştiriyordum kıyafetlerimi” (Sinem). Üniversiteye başlayana dek burada yaşayan eski bir mahalle sakini olarak benim de benzer pratikler geliştirdiğimi söyleyebilirim. Burada Sinem ve benim gibi ikinci kuşak kadınların maruz kaldığı dedikodular ve rahatsız edici bakışlar karşısında geliştirdiğimiz taktikler, bir yandan mahallede kabul görmemizi devam ettirir, diğer yandan yapmak istediklerimizden kısmen ödün vermememizi mümkün kılar. Baskı, ikinci kuşak kadınların yaşı ilerledikçe kendini daha çok belli eden ve bir tür makbul genç kadının inşasına hizmet eden bir yörünge izler. Karakız, “Çok küçükken fırlamaydım ama büyüdükçe içime kapanık oldum. Bir şey konuşursan ve bu başkasına uymazsa sen eksisin. İçine kapalı olman onlar için daha iyi” derken, bir iki ay önce taşındığı Limontepe’de her şeyin namus üzerine kurulu olduğunu ve bu yüzden hâlâ rahat giyinemediğini belirtir.

Sokak kullanımı, cinsiyetler arasında farklılık taşır ve çocukluğun önemli kurucu unsurlarından olan oyun oynama pratiklerine de sirayet eder. Enformel bir görüşme sırasında ikinci kuşak bir erkeğin, “Bisiklete binmek için hep üst yola gidiyorduk. ... Sonra bir de ta yukarı yola gidiyorduk. ... Hep böyle geziyorduk bisikletle. Bisiklet bizi özgürleştiriyordu” sözlerinde öne çıkan hareketlilik ve özgürleşme ifadelerine ikinci kuşak hiçbir kadında rastlayamadım. Bisiklet sürmeyi çok sevdiğini söyleyen Sinem, bisikletle nerelere gittiği sorusuna cevaben, “Çok uzak yerler değil bizim buradan yolun sonuna kadar gidip geliyordum” diye yanıt verir. Konu özellikle bisiklet değilken Fatma, çocukluğuna ilişkin mutsuzluklarından biri olarak tarif ettiği bisiklet öğrenme macerasının komşuları Nermin’in annesine şikâyet edişi, annesinin de kız çocuğu bisiklete mi binermiş diyerek attığı tokatla son bulduğunu anlatır. Küçük yaşlardan itibaren ev içi rollere alıştırmaya çalışılan kız çocukları mutfak eşyaları ve bebeklerle, erkekler ise silahlar ve arabalarla oynamaya yönlendirilir (Tolan, 1991, s. 209); erkeklerin bisiklet sürmeye kadınlardan daha yatkın olduğu algısı toplumda kabul görür (Vatandaş 2007, s. 52). Kamusal alanda boy gösterebilmenin uygunluğu da kız ve erkek çocuklarda farklı tezahür ve kabullere

karşılık gelir. Bunun da etkisiyle ikinci kuşak kadınların çok azı bisiklet sürebilirken bisiklet sürememeye ya da sınırlı düzeyde kullanabilmeye dair içlerinde ukde kaldığını belirtmek gerekir.

Kamusalığa açılmanın kurumsal olanağı: Eğitim

Mekânın kamusalığına açılabilmenin kurumsal aracısı olan eğitim imkânlarından yararlanma ve mevcut eğitim olanaklarını değerlendirme/ele alma biçimleri iki kuşak kadınlar arasında ciddi farklılıklar taşır. Mahalleye taşındığında henüz evlenmiş olan, yaşam biçimi, eğitim durumu, mekân kullanımı ve istihdam tipleri bakımından ciddi farklılıklar taşımayan birinci kuşak kadınlar, genellikle mahalle sınırları içerisinde sürdürdükleri gündelik hayatlarından devşirdikleri tecrübeyle elde edebildikleri imkânlardan memnundur. Tüm sıkıntılarına rağmen dönüp geriye baktıklarında çocuklarını okutabilmekten mutluluk duyarlar: “Amaan n’apalım bugünümüze de çok şükür. İyi ki o şartlarımız vardı da çocuklarımızı okuttuk. Yine çok şükür çalıp çırpmadan namusumuzla doğru yolda giderek mücadelemizi verdik” (Besra). Çocuklarına eğitim aldirabilmek, kadınların kendi hayatlarından taviz vermelerini, büyük fedakârlıklar yapmalarını (evçi enformel işlere daha fazla yönelme ya da Buket’in deneyiminde olduğu gibi gündelikçi olarak çalışmaya başlama gibi) gerektirir. Fakat bu durumun aynı zamanda birinci kuşak kadınlar için güçlenme pratiği olduğunun altını çizmekte fayda vardır: “Çok fedakâr anneyim. Herkes tüpün üstüne tencereyi koymazken ben dışarda [ateş yakarak] onlara on çeşit yemek yaptım iste pasta. ... Ben kendimi feda ettim onlara” (Sadegül). Üzerlerine düşeni yaptıklarını düşünen birinci kuşak kadınlar, bu noktadan sonra eğitimde başarıyı yakalamayı kişinin kendi çabasına bağlar: “Sen okuyup çalıştıktan sonra hiçbir yerde bir sorun olmaz” (Gonca).

Bu anlatılarda, içselleştirilen zorunluluğun erdeme dönüştürüldüğü ve “fedakârlık miti” yaratıldığı görülür. Pierre Bourdieu, mevcut koşulların karşısına yerleştirilen “tercihler”in, zorunluluğu bir erdeme dönüştürdüğünü savunur. Bireylerin düzene karşı dolaysız itaat geliştirmelerinin sağlayıcısı olan habitus, hayat koşullarının kabullenilmesinde ve toplumsal eşitsizliğin meşrulaştırılmasında önemli rol oynar (Swartz 2013, 150). Maruz kaldıkları olumsuz yaşam şartlarını sorgulamayan, yaşadıkları eşitsizliğe itiraz ya da isyan etmeyen birinci kuşak kadınlar, mevcut koşullarını doğallaştırır. Yaşanılan düzen içerisinde olası olanla olmayanın bilinçdışı bir şekilde hesaplanmasını içeren habitus (Bourdieu 2014, 152), kadınların kendi düzenleri içerisinde (bir anlamda o düzenin sınırlarını zorlamadan) olası adımları geliştirmelerinin sağlayıcısıdır.

Birinci kuşak kadınların yoksullukla mücadele ederken enformel işi de içeren ev içi emeğin aldığı zorluklarla, kendi talep ve isteklerini geri plana atarak yetiştirdikleri çocukları aldıkları eğitimden memnun değildir ve kendi ifadeleriyle hayallerini gerçekleştiremezler:

Ya ne bileyim sosyo-ekonomik düzeyi daha yüksek bir yerde olmayı isterdim daha farklı bir eğitim ortamı daha farklı bir insan ilişkileri olan bir yerde olmak isterdim. ... Akademik anlamda hem de farklı anlamlarda kendimi geliştirmeyi daha çok istemiştim. ... Yani ne bileyim çok eksik kaldığımı düşünüyorum bu konularda (Defne).

Bu eksikliği Limontepe’de yaşamaya bağlayan Defne için daha iyi bir hayatın koşulları ancak mekânın farklılaşmasıyla birlikte tahayyül edilir (Ümit-Atılğan 2014, 75). Sinem de “... tam olarak bir eğitim alamıyorduk. Hani hedeflerimize ulaşacak bir şekilde eğitimimiz yoktu bizim. Konularımız hep yarım kalırdı” diyerek bölge okullarında alınan eğitimin sorunlu yapısına işaret eder. Bu durum, hedeflerine erişememesinin temel sebepleri arasındadır. Özellikle lise eğitimi almaya başladıkları dönemden itibaren kent içerisinde hareketlilik tutturana, bir kısmı son dönemde sıklıkla meslek yüksekokullarında eğitimine devam eden ikinci kuşağın tutturduğu gündelik hayat, sınıfsal ve kültürel karşılaşmaları daha keskin biçimde yaşamalarına, eğitimleriyle ilgili vurguladıkları kısıtlar dolayısıyla sınırlı istihdam olanaklarına erişmelerine sebep olur. Bölge özellikleri, burada yetişenlerin eğitim süreçlerinde yakaladıkları başarılarından istihdam edilme biçimlerine ve işgücü piyasalarındaki konumlarına dek birçok durumda belirleyicidir (Ravallion’dan aktaran Şenses 2009, 180). Limontepe, İzmir’in merkezî bölgelerine ve eğitim kalitesi yüksek okullarına fiziksel bakımdan çok yakın olsa da eğitim sisteminde deneyimlenen eşitsizlik Limontepeliler’i iyi okulların öğrencisi olabilmekten alıkoyar. Bu durum, kent yoksulluğunun bir sonraki kuşağa aktarılmasını da beraberinde getirir.

Defne, birinci kuşak kadın anlatılarının merkezine yerleşen “çocukların karınlarını doyurabilme”nin yetersizliğine vurgu yapar: “Çocukken yemekle ilgileniyorlardı sadece. Kaç saat televizyon izlemiştir, kitap okumuş muyuz okumamış mıyız, ödevimizi düzenli yapmış mıyız yapmamış mıyız bunların olduğunu hiç düşünmüyorum.” Kentin periferisinde, altyapı eksiklerinin gündeliğin her anına sirayet ettiği bir gecekondu

bölgesinde patriyarkal aile içi ilişkilerin hüküm sürdüğü hanelerde bitmek bilmeyen ev işleriyle uğraşan, daha ekonomik yollarla gıda ürünleri üretmeye yoğunlaşan (salça yapmak, ekmek pişirmek, tarhana ve erişte hazırlamak gibi), çocuk yetiştirmenin tüm sorumluluğunu üstlenen annelerin çocuklarıyla geçirdiği zaman kısıtlıdır. Sokak ve mahalleden öğrenme, çocuklar için ebeveynlerden öğrenmenin yerine geçer. Anneden öğrenilenler, çoğunlukla hane içerisinde kalarak yapılabilecek pratiklere yöneliktir: dantel yapmak, ev temizlemek, yemek pişirmek, çocuk bakmak gibi. 1990'lı yıllarda çocukluk dönemini yaşayan ikinci kuşak kadınlar, o dönemde anneleri tarafından oya işlemek, dantel yapmak gibi elişlerine yönlendirilir. Annelerimizle birlikte diğer kadınların arasına katıldığımızda hamaratlığımızla öne çıkmamızı sağlayan bu el becerisi, şimdilerde birçok ikinci kuşak kadının evinde kullanmadığı elişleri üretmesini beraberinde getirir:

Elbise dikiyorduk onlara (oyuncak bebeklere) parçadan. Annemin çoğu şeyini yırttım ben onları yapmak için. Kesiyorduk, dikiyorduk. Dantel yapıyorduk. Çok dantel yaptık. Oyalar.. Tamam, el becerisi, ama hiçbir şeye yaramadı. Git bak benim gümüşlüğüm var, hiçbir şey asılı değil. Çarşaf kenarı yaptım, kullanmıyorum. <<Ama yapmamız gerekiyordu sanki biraz da?>> Ya aileler öyle öğretiyordu. Bir de boş boş durmaktansa, diyorlardı herhalde, dantel öğrensinler. Yarın bir gün belki lazım olur (Fatma).

“Yarın bir gün belki lazım olur” diyerek kazandığımız bu beceriler, makbul kız çocuğunun özelliklerini imler. Görecek, uygulayarak ve tekrarlayarak rutinimiz haline getirdiğimiz bu pratikler, ileride bizleri cazip kadın yapabilecek gereklilikleri karşılamaya, bu meziyetlere sahip olmaya yönelikti. Bu pratikler aracılığıyla mekâna gömülü toplumsal cinsiyet kodlarını gündeliğe dökerken hane içinde kalarak üretebileceklerimiz konusunda etkinlik kazanıyorduk.

Ailelerinin emek yoğun pratiklerinin farkında olan kızlar, onlarla geliştirdikleri ilişkileri sorgulamakla birlikte nadiren yargılar: “Bazen yargılıyorum, bazen de kabul ediyorum hani hep bir telaş içindelermiş onlar da baktığımız zaman. Bir yetirme, bir şeyi yetiştirme çabası içindelermiş” diyen Defne, ailesinin kendisini ilgileri doğrultusunda yeterince yönlendirememesinin ya da hayal ettiği ebeveyn-çocuk ilişkisini kuramamasının gerekçesini, onların yetiştirilme biçimine, yaşam ve göç koşullarına bağlar: “Ya ailelerimiz de öyle görmüşler. Hani öyle gördükleri için farklı bir ortam onlar da görmediklerini düşünüyorum. ... Erzurum'un köyünden gelip büyük şehirde bir yaşama tutunmaya çalışmışlar. O yüzden böyle düşündüğüm zaman hani onlar da kendi açısından haklı.” Kendi aileleriyle geliştirdikleri/geliştiremedikleri ilişkilerin aktarıcısı olmak istemeyen kızlar, ileride kendi çocuklarıyla bambaşka davranış ve ilişki kodları geliştirmeyi hayal ederler:

Ya nasıl desem ailemin elinde olmadığı mesela beni pek fazla şey yönlendiremediler mesela ben basketbola gitmek isterdim ama onu dile getiremedim hani o zamanlar pek durum yoktu diye. Ama ileride eğer çocuğum olursa bütün yatırımlımı ona yapacağım. Ne istiyorsa ona yönlendireceğim. Daha çok sosyalleştireceğim çocuğumu (Sinem).

Bu tür anlatılar gerek eğitim gerekse diğer sosyal olanaklara erişimde üçüncü kuşağın yetiştirilme biçiminde farklılıklar yaşanabileceğinin işaretlerini verir. Yanı sıra, ikinci kuşak kadınların (çocuk yetiştirmenin tüm sorumluluğunu üstlenen) annelerinden gördüklerinin aktarıcısı olmayacağını ipuçlarını taşır. O vakte dek görerek, duyarak, deneyerek öğrenilen bilgi, bir sonraki kuşakta kırılmaya uğrar; annenin bilgi ve tecrübesinin takip edilmeyeceğinin sinyalleri verilir.⁴ Hayata geçirmeyi planladıkları bu kararda, sadece deneyime dayalı bilgi karşısında sahip oldukları kurumsal bilginin (pedagoji bilgisi gibi) çatışmasının yanı sıra (Şenol Cantek ve Akşit 2011), değişen yaşam koşulları ve toplumda takdir edilen becerilere (dantel yapmak vs. basketbol oynamak gibi) yönelik farkındalıkları belirleyicidir.

Sonuç yerine

Bu araştırma, bir mahalle kurma anlatısı üzerinden ilerlerken dönüşen mekânın dinamiklerinde toplumsal cinsiyetin izini sürer. Kuşaklar üzerinden kadınların beklentilerini, geçmiş ve bugüne yönelik değerlendirmelerini tartışırken mekânın kamusal ve özeli arasında yeniden üretilen toplumsal cinsiyet algı ve pratiklerinde gözlenen süreklilik ve farklılıkları açığa çıkarır. Dönemin aktörlerinin mikro anlatılarına

odaklanırken gecekondu mahallelerinin kurulum sürecinin arka planında işleyen emek yoğun pratikleri görünür kılar.

Mekân kullanım pratiklerinden devşirilen gündelik hayat, gecekondu mahallelerinde yaşayan kadınlar için emek yoğunudur. Evin inşasına, altyapı sorunlarının giderilmesine katkı sunan, günlük işlerin koterilmasında ve çocukların yetiştirilmesinde tek sorumluluk sahibi olan kadınlar, kendi talep ve beklentilerini öncelemez. Kadınların ürettiği emek, kızlarının kendilerinden çok daha ileri eğitim imkânlarına erişmelerine, kent içinde daha hareketli olmalarına zemin hazırlasa da mekânın kamusallığına erişime kapı aralayan eğitim olanaklarına özellikle sınıfsal konumdan kaynaklanan eşitsiz erişim, kızları hayal ettiklerinin gerisinde bırakır. Kentte yaşadıkları karşılaşmalar, aldıkları eğitimin niteliğini, ebeveynlerini, yaşadıkları ortamın koşullarını sorgulamalarını beraberinde getirirken eğitim aracılığıyla sınıfsal hareketlilik kazanabilme ihtimallerini de ortadan kaldırır. Başka bir ifadeyle, bir kuşağın emek yoğun mücadele ve tecrübesi diğer kuşakta tatmin yaratan bir düzenin inşasına yetmez. Mekânın kurumsal olanaklarında ileri sürülen sorunlar, bireysel ve/ya da aile içerisinde geliştirilmeye çalışılan yollarla aşılamaz.

Kızların hareketliliği, göz kulak olma gerekçesiyle çoğunlukla birinci kuşak kadınlar tarafından üretilen baskı ve gözetim mekanizmasıyla kısıtlanır. Mahalleyi geniş bir aileye çeviren komşuluk ilişkileri, mahalleliyi de bu ailenin ferdi kılar ve sokağa, sokakta oynanan oyunlara ve sokakta olana müdahale hakkı verir. Gözetimi meşrulaştıran bu durum, kent hayatının çeşitliliğine, katılımcılığına ve kapsayıcılığına erişim kanallarını kapatır. Kadınların bedenini kontrol altına almaya çalışırken deneyimlerini de özel ve yarı kamusal mekân düzleminde sınırlar. İkinci kuşak kadınlarda özel mekâna sahip olma talebini körükleyen bu durum, kadınların ilk gençliklerinde kendine ait odayı önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkarırken sonrasında ise evliliği yüceltmelerini beraberinde getirir. Anneler, yetiştikleri dönemde köy ortamında maruz kaldıkları baskıyı, kent merkezinin yanı başındaki mahallede bir sonraki kuşak üzerinde toplumsal cinsiyet ekseninde yeniden üretir.

¹Bu bilgiye dönemin Limontepe Mahallesi Muhtarı Tacim Öz'ün kişisel kayıtlarından 22 Ağustos 2017 tarihinde yaptığım görüşmede eriştim. Görüşmede Konak Belediyesi tarafından bu statünün verildiği dile getirilmişti. Ancak Konak Belediyesi'nin 1984 yılında merkez ilçe olarak kurulduğu göz önünde bulundurulunca bu statünün (henüz *büyükşehir* özelliği taşımayan) İzmir Belediyesi tarafından verildiğini belirtmek mümkündür. Mahalleye 1978 yılında ev inşa etmeye başlayan ilk yerleşimcilerden Ahmet de mahallenin bağımsız statü kazanmasının 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi'nin akabinde olabileceğini ifade etti. Tarihlerin birbiriyle çelişki içinde olduğu söylenemez. Resmî kurumların periferiye ilişkin verileri genellikle 2000'li yıllar itibarıyla sistematik ve erişilebilir kılması, daha öncesine dair bilgiye ulaşabilmenin neredeyse imkânsız olması, neden kurumlara değil de kişilerin hatıralarına ve arşivlerine başvurduğumun gerekçesidir. Bir gecekondu mahallesi üzerine çalışmanın, bölgenin tarihiyle ilgili bilgi ve belgeye kurumlar düzeyinde erişmenin ne denli güç olduğunu tecrübe ettiğim araştırma süreci, kentin periferisinin tarihini yaşayanların kişisel tarihi üzerinden inşa etmenin gerekliliğini de ortaya çıkardı.

²Mahalle baskısının birinci kuşak kadınların kente katılım pratiklerini de etkileyen bir durum olduğunu Raoul Wallenberg Enstitüsü'nün desteğiyle Eylül 2019'da yürüttüğüm *Gecekondu Kadınların Kent Hakkı: Kentlilik, Katılım, Deneyim* adlı doktora sonrası çalışmada saptadım. Bununla birlikte, kadınlar için kente katılıma ket vuran en önemli etken ekonomik saikler olduğundan ve kent içi hareketlilik gündelik öncelikleri arasında yer almadığından, mahalle baskısı ilk elde dillendirdikleri gerekçeler arasında değildir. Ancak bazı görüşmecilerin geleneksel namus kodlarını bizzat üretmekten geri durmadığını ve bunu dile getirmekten imtina etmediğini de belirtmek gerekir.

³Kızlarının giyim kuşamı ve davranışları üzerinden baskı kurmak, sınıf ve mekânı aşan, geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden üretimine örnek davranışlardır. Selda Tuncer'in (2015) Ankaralı orta sınıf iki kuşak kadın üzerinden yürüttüğü çalışmada da kendi aile fertlerinden baskı gören annelerin benzer tutumu kızları üzerinde sürdürdüğü görülür.

⁴Kadınların bilgi aktarımının farklı sınıflar arasında nasıl bir yol izlediğine dair detaylı bir araştırma için bkz. Şenol Cantek ve Akşit, 2011.

Kaynakça

Bayat, Asef. *Sokak Siyaseti: İran'da Yoksul Halk Hareketleri* (Çev. Soner Torlak), (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008).

Bektaş Ata, Leyla. "Çocukluk Mahallesinin Kapısını Feminist Bakışla Aralamak", Türkiye'de Feminist Yöntem der. Emine Erdoğan ve Nehir Gündoğdu, (İstanbul: Metis Kitap, 2020). 251-277.

Bourdieu, Pierre. *Düşünsel Bir Antropoloji için Cevaplar* (7. Baskı), (Çev. Nazlı Öktem), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014).

Cresswell, Tim ve Tanu Priya Uteng. "Gendered Mobilities: Towards An Holistic Understanding" *Gendered Mobilities* der. Tanu Priya Uteng ve Tim Cresswell (Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2008), 1-15.

de Certeau, Michel. *Gündelik Hayatın Keşfi I*. (Çev. Lale Arslan Özcan), (Ankara: Dost Yayıncılık, 2008).

Emerson, Robert M., Rachel I. Fretz ve Linda Shaw. *Bütün Yönleriyle Alan Çalışması: Etnografik Alan Notları Yazımı*, (Çev. A. Erkan Koca), (Ankara: Birleşik Kitabevi, 2008).

Işık, Oğuz ve Pınarcıoğlu, Melih. *Nöbetleşe Yoksulluk Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği* (10. Baskı), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

Erman, Tahire. "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse" *Urban Studies*, 38(7) (2001): 983-1002.

Erman, Tahire. "Kentin Kıyısında Kadın Olmak: Gecekondu TOKİ Kentsel Dönüşüm Sitesine Geçişte Kadın Deneyimleri" *Kenarın Kitabı: "Ara"da Kalmak Çeperde Yaşamak* der. Funda Şenol Cantek (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 89-120.

Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi* (Çev. Işık Ergüden), (İstanbul: Sel Yayınları, 2014).

Machin, David. *Ethnographic Research for Media Studies* (Londra: Arnold Publishing, 2002).

Madanipour, Ali. *Public and Private Spaces of the City* (Londra ve New York: Routledge, 2003).

Mills, Amy. *Hafızanın Sokakları İstanbul'da Peyzaj, Hoşgörü ve Ulusal Kimlik* (Çev. Cem Soydemir), (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014).

Mies, Maria. "Feminist Araştırmalar için Bir Metodolojiye Doğru" *Kadın Araştırmalarında Yöntem* der. Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (İstanbul: Sel Yayıncılık, 1996), 48-66.

Pollan, Michael. *Bana Ait Bir Yer* (Çev. İlknur Urkun Kelso), (İstanbul: Sinek Sekiz Yayınevi, 2015).

- Scott, Joan W. *Feminist Tarihin Peşinde* (Çev. Ayça Günaydın vd.), (İstanbul: bgst Yayınları, 2013).
- Snel, Eric ve Richard Staring. "Poverty, Migration, and Coping Strategies: An Introduction" *Focaal - European Journal of Anthropology*, 38 (2001): 7-22.
- Swartz, David. *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*, (Çev. Elçin Gen), (2. Baskı), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013).
- Şenol Cantek, Funda ve Elif Ekin Akşit. "Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımları" *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar/Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* der. Serpil Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 535-569.
- Şenol Cantek, Funda, Çağla Ünlütürk Ulutaş ve Sermin Çakmak. "Evin İçindeki Sokak, Sokağın İçindeki Ev: Kamusal ile Özel 'Ara'sında Kalanlar" *Kenarın Kitabı: "Ara"da Kalmak Çeperde Yaşamak* der. Funda Şenol Cantek (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 121-161.
- Şenses, Fikret. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk* (5. Baskı), (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).
- Tekeli, İlhan. *Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2011).
- Tolan, Barlas. "Aile, Cinsiyet ve Cinsel Roller" *Türk Aile Ansiklopedisi* (Ankara: T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Cilt 1, 1991): 208-214.
- Tuncer, Selda. "Dışarı Çıkmak: Özelden Kamusal Feminist Bir Saha Hikâyesi" *Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2(2) (2015): 30-58.
- Tunç, Ayfer. *Bir Mâniniz Yoksa Anneler Size Gelecek* (İstanbul: Can Yayınları, 2005).
- Turner, Graeme. *İngiliz Kültürel Çalışmaları* (Çev. Deniz Özçetin ve Burak Özçetin), (Ankara: Heretik Yayınları, 2016).
- Ümit Atılğan, Eylem. "Damgalı Mekânlar" *Kenarın Kitabı: "Ara"da Kalmak Çeperde Yaşamak* der. Funda Şenol Cantek (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 61-88.
- Vatandaş, Celalettin. "Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı" *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 35 (2007): 29-56.
- Wedel, Heidi. *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı* (İstanbul: Metis Yayınları, 2013).